

УДК 81'42:81'367.623:[811.161.3 + 811.111]

Т.А. Астапчык,

аспірант кафедры агульнага і рускага мовазнаўства БДПУ

СТРУКТУРА НЕКАДЫФІКАВАНЫХ ПРЫМЕТНІКАЎ-КАМПАЗІТАЎ У БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОВАХ (на матэрыяле мастацкіх тэкстаў 20–30-х гадоў ХХ стагоддзя)

Упрацэсе гістарычнага развіцця мова няспынна папаўняецца лексічнымі адзінкамі найперш за кошт утварэння новых слоў рознымі спосабамі дэрывацыі. Словаўтварэнне выступае своеасаблівай лакмусавай паперкай для працэсаў унутрымоўнай сістэмы: разглядаючы і асэнсоўваючы прадуктыўнасць словаўтваральных тыпаў, вытлумачваючы выбар тых ці іншых фармантаў, спосабаў словаўтварэння, мовазнаўца можа (і павінен) выйсці за абсягі ўласна граматыкі і паглядзець на прадмет свайго даследавання з вышыні пазамоўнай рэчаіснасці, тыповай для носьбітаў пэўнай мовы ў пэўную эпоху. На сённяшні дзень асаблівую актуальнасць набываюць даследаванні няроднасных моў у адносінах словаўтварэння, скіраваныя на комплексны, шматаспектны аналіз складаных слоў, пры ажыццяўленні якога прымаюцца пад увагу як лінгвістычныя, так і экстралінгвістычныя фактары ўтварэння і функцыянавання новага слова. Апошнія нярэдка адыгрываюць вызначальную ролю пры ўваходжанні ў маўленне некадыфікаваных слоў – індыўдуальна-аўтарскіх адзінак, не зарэгістраваных нарматыўнымі слоўнікамі літаратурнай мовы.

Індыўдуальна-аўтарскія складаныя прыметнікі ўтвараюць асаблівы пласт некадыфікаванай лексікі, якая функцыянуе ва ўсёй паўнаце сваіх асаблівасцей найперш у мастацкіх тэкстах. Адметнасць некадыфікаваных прыметнікаў-кампазітаў заключаецца яшчэ і ў тым, што іх кампаненты, як правіла, прадстаўлены кадыфікаванымі адзінкамі.

У айчынным мовазнаўстве назіраецца аднастайнасць поглядаў даследчыкаў на марфалагічную прыналежнасць ад'ектыўных складаных комплексаў (разглядаюцца як складаныя прыметнікі), а ў замежным мовазнаўстве існуюць розныя меркаванні адносна граматычнай прыроды такіх адзінак. Так, іх адносяць да дзеепрыметнікаў з прэпазітыўнымі паяснёнымі словамі, да складаных прыметнікаў або да складаных дзеепрыметнікаў, што зведалі на сабе ўплыў ад'ектывацыі, і інш. [1, с. 5]. У сваім даследаванні мы прытрымліваемся думкі, што складаныя ад'ектыўныя комплексы знаходзяцца па-за сістэмай дзеяслова, таму не могуць быць аднесены да дзеепрыметнікаў, нават калі адзін з кампанентаў – дзеепрыметнік.

Ніжэй мы разгледзім такія адзінкі больш падрабязна.

У мовазнаўстве для абазначэння складаных слоў ужываюцца такія тэрміны, як кампазіт, бінамін, двухасноўнік, двухасноўнае складанне, складанасастаўнае слова і інш. [2–3]. Шэраг даследчыкаў лічаць паняцці «кампазіт» і «складанае слова» тоеснымі, узаемазамяняльнымі і разумеюць пад імі словы некалькіх тыпаў: словы, утвораныя шляхам складання і рознымі камбінацыямі складання з іншымі спосабамі словаўтварэння; словы, утвораныя шляхам зрашчэння; словы, утвораныя ад ужо складаных шляхам далучэння таго ці іншага афікса на наступных ступенях словаўтварэння (вытворнаскладаныя словы ці складанавытворныя) [2; 4–5]. Заўважым, што апошні тып слоў многія даследчыкі называюць «ілжэкампазітамі», атаясамліваюць са словамі з простаю структурай і не ўключаюць у разрад складаных, паколькі спосабы ўтварэння такіх «ілжэкампазітаў» раўназначныя спосабам утварэння простых слоў [6]. Пры аналізе такіх неадназначных пытанняў сучаснай дэрываталогіі варта размяжоўваць працэс утварэння слова і вынік гэтага працэсу, увасоблены ў структуры слова. Можна ставіць пад сумненне «дваістасць» тэрміна складанае слова, г. зн. уласціваць слова быць складаным паводле структуры, але простым паводле ўтварэння [5]. У сваім даследаванні дапускаем сінанімічнасць паняццяў складанае слова і кампазіт.

Класіфікацыя прыметнікаў-кампазітаў у залежнасці ад іх структуры ў пэўнай ступені сугучная класіфікацыі англійскіх складаных прыметнікаў, прапанавай П.В. Царовым [5], і класіфікацыі беларускіх кампазітаў М.В. Прыгодзіча [7]. Аднак П.В. Цароў разглядае прыметнікі-кампазіты, што функцыянуюць у маўленні і мове, выконваюць непасрэдна намінацыйную функцыю, з'яўляюцца ўзнаўляльнымі і характарызуюцца празрыстай семантыкай, а М.В. Прыгодзіч скіроўвае ўвагу як на індыўдуальна-аўтарскія, так і ўзвальныя беларускія складаныя словы, не размяжоўваючы іх. Аднак наша класіфікацыя ў рэчышчы тыпалагічнага і супастаўляльнага мовазнаўства прадстаўлена разнавіднасцямі паводле структуры, якія зарэгістраваны выключна ў мастацкіх тэкстах і выконваюць найперш стылістычную

функцыю (некаторыя разнавіднасці паводле структуры зафіксаваны і апісаны ўпершыню). Так, П.В. Цароў не разглядае адну з дамінуючых у англійскіх мастацкіх тэкстах разнавіднасць «аснова прыметніка + прыметнік», разнавіднасць «аснова займенніка + іменная ці аддзеяслоўная аснова».

Мэта артыкула – вызначыць тыпалагічна агульнае і спецыфічнае ў структурнай арганізацыі беларускіх і англійскіх некадыфікаваных прыметнікаў-кампазітаў. Матэрыялам для даследавання паслужылі 1711 беларускіх і 1343 англійскіх некадыфікаваных прыметнікаў-кампазітаў, сабраных метадам скразной выбаркі з мастацкіх тэкстаў 20–30-х гг. XX стагоддзя беларускіх (Міхась Зарэцкі, Мікола Нікановіч, Змітрок Бядуля, Якуб Колас, Максім Гарэцкі, Ян Скрыган, Эдуард Самуйлёнак і інш.) і брытанскіх пісьменнікаў (Дэвід Герберт Лоўрэнс, Вірджынія Вульф, Джон Галсуорсі, Рычард Олдынган, Гільбэрт Кійт Чэстэртан, Герберт Уэлс, Уільям Сомерсет Моэм і інш.) агульным аб'ёмам 26 000 старонак. Пры ажыццяўленні даследавання карысталіся метадам сінхроннага супастаўляльнага аналізу, метадам кампанентнага аналізу, трансфармацыйным метадам, метадам колькасных падлікаў.

Аналіз фактычнага матэрыялу паказаў, што сярод зафіксаваных прыметнікаў-кампазітаў мэтазгодна вылучыць наступныя іх разнавіднасці паводле структуры:

1. Аснова прыметніка + прыметнік (дзе прыметнік) (спосаб утварэння – чыстае складанне): **адчужана-халодны**: ...Тым часам бацька з дачкой у цяжкім адчужана-халодным маўчанні падыходзілі да будынка местачковае сямігодкі (М. Зарэцкі); **аранжава-блакітны**: ... Сярод няроўна абарваных аранжава-блакітных воблакаў уцякаў ад зорак на злом галавы жоўты ўшчэрблены месяц (М. Нікановіч); **атрутна-дакорны**: Ужо ўедліва лезла ў мазгі атрутна-дакорная думка (М. Зарэцкі); **наіўна-блытаны**: Лясніцкі рашыў не спрачацца з ім, пакінуць у спакоі яго наіўна-блытанья мудраванні (М. Зарэцкі); **салодка-забыты**: Уставаць не хацелася – у галаве яшчэ плавалі цені нейкага прыгожага сну, яшчэ іскрыліся ў сэрцы пераліўныя ўсплёскі салодка-забытых адчуванняў (М. Зарэцкі); **сіва-сіні**: Толькі ноч сіва-сіняя глядзіць з усіх бакоў, вандруе па снежным полі ў аблезлых лапцях (З. Бядуля); Толькі адзін бок дарогі цягнецца перад ім сіва-сінім абрусам (З. Бядуля); **greenish-grey**: ... She counted, looking up at the greenish-grey stone (V. Woolf); **grey-blue**: She was a thin child with delicate limbs and face, and wide, grey-blue, ironic eyes (D. Lawrence); The sides of the cart were stuck about with little grey-blue feathers...

(V. Woolf); ...**Grey-blue** smoke issued from her head, rather full lips... (J. Galsworthy); **grey-dark**: Still grey-dark and misty, the wood on either side of its dim open stream looked mournful and mysterious (J. Galsworthy); **pale-brown**: His pale-brown, hazel-eyed, well-featured face had a considerate, even a sensitive look, and a pleasant smile (J. Galsworthy); **pink-brown**: Green pastures slope up the hill behind them to the north; pink-brown arable lands, ploughed and harrowed, are flung off to either side, east and west (M. Sinclair); **warm-dark**: And at the foot of the cliff stood the great naked David, white and stripped in the wet, white against the dark, warm-dark cliff of the building... (D. Lawrence).

2. Прыслоўе + прыметнік (спосаб утварэння – чыстае складанне): **адменна-прыязны**: ...Ён у наругу сабе звярнуўся да Андрэя ў адменна-прыязным тоне... (М. Зарэцкі); **бязмежна-дарагі**: ...Бачыў толькі скрозь гарачы туман зеленаватыя вочы з дзікім русалачым агнём ды акруглыя рысы бязмежна-дарагога прыгожага цела (М. Зарэцкі); **бязмерна-злосны**: Дзіка сустрэлі будучага настаўніка сцены школы, чэрствы, бязмерна-злосны (ды такі ён і быў) паказаўся яму высокі, белабрысы, у сініх даяганалевых майтках, з моцнай на бойку ракой «вучыцель» (М. Нікановіч); **вечна-радасны**: І ўяўляецца мне гэтая летняя раніца семнаццацігадовай дзяўчынай-красуняй, сінявокай, ружовай, з вечна-радаснай мілай усмешкаю (М. Нікановіч); **наўмысна-рэзкі**: Барковіч, у наругу яму, пачаў гаварыць з наўмысна-рэзкай адкрытасцю (М. Зарэцкі); **нязменна-вясёлы**: ...Яна заспела ўсяго трох ці чатырох вельмі маркотных жанчын і нязменна-вясёлую, бадзёрую Тацяну... (М. Зарэцкі); **darkly-visible**: Then an old man with the snow-white hair hanging round his darkly-visible face, roused himself like a vision... (D. Lawrence); **ever-anxious**: To his ever-anxious eyes Fleur showed no sign of remembering that caprice of hers (J. Galsworthy); **ever-grateful**: Your very affectionate and ever-grateful Elise (D. Lawrence); **long-dead**: About six o'clock they informed him that all the family of his long-dead elder brother had arrived (J. Galsworthy); **once-dark**: She was middle-aged, and her once-dark hair was now almost entirely silvered... (A. Christie).

3. Прыслоўе + дзеепрыметнік (спосаб утварэння – чыстае складанне): **выпадкова-складзены**: З гэтай разбойнай бандай спрабавалі трохі змагацца малаарганізаваныя, выпадкова-складзеныя атрады добраахвотнай чырвонай гвардыі, якія стаялі па шашы – вярсты за дзве ад прадмесця (М. Зарэцкі); **глыбока-ўтомлены**: А я быў глыбока-ўтомлены і хацеў адпачыць (Я. Скрыган); **глыбока-**

затоены: *За сталом ... сядзеў глыбока-затоены Гольдзін, ён быў асяродкам гутаркі, ён дзіўна прыцягваў усіх сваёй марудлівай стрымленасцю, сваім сцеражлівым уедліва-праканальным голасам* (М. Зарэцкі); **доўга-сутрыманы:** *Як звер, накінуўся на Кузьму Пятрок і пачаў біць яго ўжо ляжачага, нібы спаганяючы гэтым доўга-сутрыманую злосць за некалькі год* (М. Нікановіч); **лёгкаўзняты:** *Барковіч прыслухваўся, як расце ў ім тое лёгкаўзнятае пачуццё, што занялося пасля тэлеграмы* (М. Зарэцкі); **прыемна-ўсхваляваны:** *Хацелася, каб упаў на сэрца ціхі салодкі смутак, каб у прыемна-ўсхваляванай памяці плаўна, без перашкод, раслі празрыстыя ўспаміны* (М. Зарэцкі); **ціха-адлічаны:** *Ясна і чотка данесліся да нас ціха-адлічаныя зязюляй гады...* (М. Нікановіч); **хітрасплецены:** *Язэп Крушынскі загубіўся ў хітрасплеценай гутарцы гэтых людзей* (З. Бядуля); **beautifully-brushed:** *...The beautifully-brushed hair shone dark like black glass above her ears* (D. Lawrence); **clear-glancing:** *Her face – short, with its firm rounded chin, very little powder and no rouge, with its dark-lashed white lids, clear-glancing hazel eyes...* (J. Galsworthy); **deeply-rooted:** *...He had certain peculiar and deeply-rooted ideas as to the up-bringing of women* (A. Christie); **faintly-smiling:** *...A long, steady, cruel, faintly-smiling look from his tawny eyes...* (D. Lawrence); **slightly-lifted:** *She was cream and autumn, Irish, with a slightly-lifted upper lip that gave her a pathetic look* (D. Lawrence).

4. Аснова прыметніка + аснова назоўніка (спосабы ўтварэння – складанасуфіксальны, складананульсуфіксальны): **белаарловы:** *Колькі дзесяткаў «пся крэў» і іншых лаянак сыплюцца з вуснаў белаарловых панкоў* (З. Бядуля); **доўганосенькі:** *Енчылі па сваіх дзецях кнігаўкі-чубайкі, моцна крычаў у вялікай жальбе бакас, і нейкая жоўценькая даўганосенькая птушка, малая і рухавая, клікала ўсё сваіх загінуюшых дзяцей: «Пі! Пі-і-і!»* (К. Чорны); **таўставусы:** *Яшчэ ўдзень таўстаеусы воіт пана Вашамірскага агледзеў гэтае месца* (З. Бядуля); **тоўстажывоты:** **Тоўстажывотыя** *коні слянілі калматую канюшыну* (Р. Мурашка); **dark-hearted:** *Nameless, without having a name, comes the maiden with the red jewels, dark-hearted, with the red beams* (D. Lawrence); **dark-mustached:** *The dark-mustached mouth was as mute as the deep eyes were mobile...* (G. Chesterton); **school-boyish:** *He noticed George, laughed at some of the pert but acute school-boyish remarks George made...* (R. Aldington); **white-aproned:** *When the white-aproned fellow had gone about it, Bicket said simply* (J. Galsworthy).

5. Аснова назоўніка + аддзеяслоўная аснова (назоўнік можа выконваць ролю прамога (у беларускай і англійскай мовах) ці ўскоснага (толькі ў англійскай мове) дапаўнення) (спосаб утварэння – складанасуфіксальны): **жыццядаўчы:** *А былі такія выпадкі, калі Босы праз цэлы дзень не чуў жаданага бразгату жыццядаўчай машыны...* (М. Зарэцкі); **жыццяносны:** *У праменнях сонца трапечна паве-тра, насычонае пахам жыццяносных сокаў зямлі* (Э. Самуйлёнак); **крыважэрны:** *А сяляне стаялі грузнай нерухомай сцяной і спакойна глядзелі на смяротную гульню крыважэрнага полымя* (М. Зарэцкі); **blood-sucking:** *A damned blood-sucking blackmailer was that simple, strenuous, self-made captain of industry* (G. Chesterton); **flower-strewn:** *They should have told me that at the end of that gay journey and flower-strewn path were the hideous lights of home and the voices of children* (E. Waugh); **hat-raising:** *She stampted kippis so deeply with the hat-raising habit...* (H. Wells); **pain-quenched:** *And between this young mother and this young father lay the crippled child, like a bit of pale silk floss on the pillow, and a little white pain-quenched face* (D. Lawrence).

6. Аснова займенніка + іменная ці аддзеяслоўная аснова (спосаб утварэння – складанасуфіксальны): **самамабілізаваны:** *У гэты час падышлі трое самамабілізаваных сялян* (Я. Колас); **all-discovering:** *It seemed not merely to be made visible by the all-discovering sun...* (S. Maugham); **all-questioning:** *It is against the background of this more or less fixed quantity that we can best see the shape and colour of the present intensity self-conscious and all-questioning generation* (J. Galsworthy); **self-abasing:** *...He appeared at the Major's orderly room asking for a private audience, a cheerful, rotund, self-abasing figure, in a shiny alpaca suit, skull cap and yellow, elastic-sided boots* (E. Waugh).

Гэтая структурная разнавіднасць у беларускіх мастацкіх тэкстах прадстаўлена адзіным прыметнікам самамабілізаваны.

7. Аснова лічэбніка ці няпэўна-колькаснага слова + іменная ці аддзеяслоўная аснова (спосаб утварэння – складанасуфіксальны): **мільённакопны:** *Барадой мядзяна-злотнай кучаравіліся мільённакопныя шчоткі жытніх каласоў...* (З. Бядуля); **многапрычынны:** *...Крычалі бабы, выліваючы ў тлумны гармідар сваё беспрычыннае ці, можа, многапрычыннае абурэнне...* (М. Зарэцкі); **much-maligned:** *I think we should drink a toast – to Fortune, a much-maligned lady* (E. Waugh); **much-wrinkled:** *The Commandant, a sturdy little man with a much-wrinkled face, ...was very gallant...* (S. Maugham).

8. Аснова назойніка + прыметнік (спосаб утварэння – чыстае складанне): **багінепадобны**: *Тое самае было і з «багінепадобнымі» балерынамі* (З. Бядуля); **гарбузападобны**: *Круглы гарбузападобны твар, зеленаваты нос, маленькія – вясёлыя і разумныя вочы і дабрадушная лысіна на галаве, сціпла зачосаная астатнім дзесяткам валасоў* (М. Зарэцкі); **музападобны**: *Ён запрасіў да сябе з суседняга маёнтка знаёмую паненку, якая навучала балерын быць «музападобнымі»* (З. Бядуля); **ash-grey**: *England, beyond the water, rising with ash-grey, corpse-grey cliffs, and streaks of snow on the downs above* (D. Lawrence); **blood-red**: *Consciousness came once more with a sense of the violet dusk outside, and a rising blood-red crescent moon* (J. Galsworthy); **sea-blue**: *...His sea-blue eyes were empty as his home beside the sea...* (G. Chesterton); **smoke-heavy**: *They emerged from the stuffy, smoke-heavy room into the broad avenue...* (R. Aldington); **spider-thin**: *It was a bronze colour; spider-thin boats were skimming from side to side* (V. Woolf).

У беларускіх мастацкіх тэкстах зафіксаваны складаныя прыметнікі гэтай структурнай разнавіднасці толькі з другім кампанентам – **падобны**;

9А¹. Прыметнік + аснова дзеяслова (спосаб утварэння – складанасуфіксальны): **benevolent-seeming**: *The older men would smile at her, and sit with her for an hour at a time, sometimes smiling at her when she spoke in Spanish, but never answering save with this slow, benevolent-seeming smile* (D. Lawrence); **bilious-looking**: *He was a young Scotchman named Campbell, who looked much more distinguished than his bilious-looking master...* (G. Chesterton); **remote-seeming**: *He sat erect and inscrutable, remote-seeming* (D. Lawrence)².

¹ Тут і далей памета «А» азначае, што тая ці іншая разнавіднасць прыметнікаў-кампазітаў паводле структуры зарэгістравана толькі ў англійскай мове.

² Тып 9А, шырока прадстаўлены ў англійскай мове, не суадносны з аналагічным наборам кампанентаў у беларускай мове. Так, англійскія кампаненты, выражаныя аддзяслоўнай асновай найчасцей у форме Participle I, маюць выразнае працэсуальнае ці статычнае значэнне адпаведнага дзеяслова і выконваюць ролю галоўнага слова ў зыходнай сінтаксічнай адзінцы: *serious-looking, shrewd-looking, vacant-seeming*. У такіх кампазітах семантычныя адносіны паміж кампанентамі ні ў якім разе не могуць быць раўнапраўнымі. У беларускай мове кампанент, прадстаўлены дзеепрыметнікам, нясе найперш атрыбутыўнае значэнне і ўступае ў раўнапраўныя семантычныя адносіны з кампанентам прыметнікам: *наіўна-блытаны, наіўна-здзіўлены, палахліва-ўстрывожаны, радасна-ўзрушаны, салодка-забыты*. Такія беларускія прыметнікі-кампазіты ўтварыліся спосабам чыстага складання. Таму мы прапануем расшырыць першы структурны тып «аснова прыметніка + прыметнік» і называем яго «аснова прыметніка + прыметнік (дзеепрыметнік)».

10А. Аснова дзеяслова + прыслоўе (спосаб утварэння – чыстае складанне): **brushed-back**: *At the studio door was a young man interesting a key – very elegant in smoke-grey Harris tweeds, a sliding young man with no hat, beautifully brushed-back bright hair, and a soft voice* (J. Galsworthy); **slicked-back**: *The young man was about twenty-four years of age, had beautifully slicked-back hair, a tendency to pink rims round the eyes, and practically no chin to speak of* (A. Christie).

Фактычны матэрыял паказваў, што ў англійскай мове сустракаюцца прыметнікі-кампазіты, утвораныя ад розных спалучэнняў слоў, якія цяжка аднесці да пэўнай разнавіднасці паводле структуры. Сярод такіх адзінак прапануем вылучыць наступныя падгрупы:

– прыметнікі-кампазіты, аб'яднаныя злучнікам: **black-and-gold**: *We tore through the black-and-gold town like a pair of scissors tearing through brocade* (K. Mansfield); **brown-and-white**: *There under a clock-tower lay a fluffy brown-and-white dog...* (J. Galsworthy); **orange-and-black**: *A wasp came in through the striped orange-and-black curtain...* (R. Aldington);

– прыметнікі-кампазіты, якія без азначамага слова могуць функцыянаваць як словазлучэнні: **best-brought-up**: *In those days even barmaids did not habitually use the «bitches» and «bloodys» that are part and parcel of the current vocabulary of the best-brought-up young ladies...* (S. Maugham); **English-garden**: *...And then [George] felt self-reproachful, thinking of Priscilla and her delicate, English-garden fragrance* (R. Aldington); **grape-bloom**: *...May night had fallen soft and warm, enwrapping with its grape-bloom colour...* (J. Galsworthy); **stray-dog**³: *Michaelis spoke frankly about himself without affection, simply revealing his bitter, stray-dog soul, then showing a gleam of revengeful pride in his success* (D. Lawrence).

– прыметнікі-кампазіты, якія ўяўляюць сабой спалучэнні слоў (не словазлучэнні), сказы і выконваюць функцыю разгорнутага азначэння: **kiss-me-awake**: *That was the kiss-me-awake kiss; it was their secret* (M. Sinclair); **kiss-me-to-sleep**: *That was the kiss-me-to-sleep kiss* (M. Sinclair); **never-to-be satisfied**: *Wretched man, what is he to do with these exigent and never-to-be-satisfied women?* (D. Lawrence); **villain-behind-the-scenes**: *I don't believe in this villain-behind-the-scenes motif* (A. Christie).

Падобныя ад'ектыўныя структуры не пашыраны ў беларускай мове, што тлумачыцца абмежаванымі спалучальнымі магчымасцямі

³ Прыметнікі-кампазіты тыпу *English-garden, stray-dog* некаторыя даследчыкі называюць прыметнікамі з апорным субстантыўным кампанентам [11].

беларускіх слоў, развітай сістэмай скланенняў, усталяванымі адносінамі ў словазлучэннях і інш.

Прыметнікі-кампазіты, кампаненты якіх звязаныя злучнікам *and* ('*i*') (*blue-and-white (stripe)* ('*блакітна-белая (палоска)*'), *cat-and-dog (life)* ('*кашача-сабачае (жыццё)*'), *жыццё*), *як у кошки з сабакам*'), характарызуюцца выразнай мяжой паміж семантычнымі ядрамі кампанентаў, абазначаюць асобныя, незалежныя прыметы, а не «сукупнасць» прымет. Так, прыметнік *yellow-and-white* у словазлучэнні *yellow-and-white dog* ('*жоўта (рыжавата-) -белы сабака*') адлюстроўвае афарбоўку, прадстаўленую чаргаваннем жоўтых (рыжаватых) плям на белай шэрці, а не «сукупнасць» двух асобных колераў у адзін, як, напрыклад, у словазлучэнні *red-brown moustache* ('*рыжа-карычневыя вусы*'). У семантычным плане англійскія прыметнікі-кампазіты, звязаныя злучнікам *and* '*i*', блізкія беларускім прыметнікам-кампазітам, якія характарызуюцца дэфісным напісаннем, аднак пры іх утварэнні задзейнічаны першы кампанент, прадстаўлены цалкам словам, а не асновай, што абумоўлівае пэўную незалежнасць кампанентаў: *пустыя-доўгія (пальцы)*, *тоненькі-вузенькі (чалавек)*.

Суадносіны прыналежнасці беларускіх і англійскіх прыметнікаў-кампазітаў да пэўнай структурнай разнавіднасці адлюстроўвае табліца¹.

Семантычная суадноснасць беларускіх і англійскіх прыметнікаў-кампазітаў не заўсёды адлюстроўваецца ў іх структуры. Так, прыметнікам-кампазітам, у якіх адзін з кампанентаў

змяшчае параўнанне, у беларускай мове адпавядае разнавіднасць паводле структуры «аснова прыметніка + прыметнік (дзеепрыметнік)»: **васількова-блакітны**: *Праменні залатыя з васількова-блакітнага неба сыплюцца на мякка-жытнёвую зямлю...* (М. Нікановіч); **жоўта-васковы**: *...Рукі табе злажылі, хустачкай звязалі, рукі жоўта-васковыя...* (М. Гарэцкі); **шаўкова-мяккі**: *...Драцяністае цыбалле лёну абарачацца ў шаўкова-мяккі кужаль...* (М. Зарэцкі). У такіх выпадках мы маем справу з пераходам адноснага прыметніка ў якасны і адначасовай «лакалізацыяй» параўнання ў самім першым кампаненце: **васільковы** 'як *васілёк, колеру васілька*', **васковы** 'як *воск, колеру воску*', **шаўковы** 'мяккі *навобмацак, як шоўк*'. У вышэйпрыведзеных мікракантэкстах лексемы **васільковы**, **васковы**, **шаўковы** выступаюць сінанімічнымі лексемам **блакітны**, **жоўты**, **мяккі** адпаведна. У англійскай мове параўнанне выражаецца не «адаптаным» кампанентам, а непасрэдна праз адносіны кампанентаў (кампаненты, як правіла, прадстаўлены назоўнікам і прыметнікам): **feather-light**: *...They had feather-light fingers and the light persistency as if of feathers...* (V. Woolf); **periwinkle-blue**: *...Her beautifully shapen legs, in frail, goldish stockings, seemed to glisten metallic naked, thrust from out of the wonderful wonderful skin, like periwinkle-blue velvet* (D. Lawrence); **wasp-thin**: *...Leading against the balustrade, wash-thin in his long white waistcoat, with hands deep thrust into his trousers' pockets* (J. Galsworthy)².

Табліца – Суадносіны прыналежнасці беларускіх і англійскіх прыметнікаў-кампазітаў да пэўнай структурнай разнавіднасці

Разнавіднасць паводле структуры	Беларуская мова	Англійская мова	Беларуская мова	Англійская мова
Аснова прыметніка + прыметнік (дзеепрыметнік)	1450	243	84,7%	18,1%
Прыслоўе + прыметнік	114	72	6,7%	5,4%
Прыслоўе + дзеепрыметнік	59	213	3,4%	15,9%
Аснова прыметніка + аснова назоўніка	48	396	2,8%	29,5%
Аснова назоўніка + аддзеяслоўная аснова	4	178	0,2%	13,3%
Аснова займенніка + іменная ці аддзеяслоўная аснова	1	11	0,1%	0,8%
Аснова лічэбніка ці няпэўна-колькаснага слова + іменная ці аддзеяслоўная аснова	23	8	1,3%	0,6%
Аснова назоўніка + прыметнік	6	62	0,4%	4,6%
Прыметнік + аснова дзеяслова	0	74	0,0%	5,5%
Аддзеяслоўная аснова + прыслоўе	0	3	0,0%	0,2%
Прыметнікі-кампазіты, утвораныя ад розных спалучэнняў слоў	6	83	0,4%	6,2%
Агульная колькасць	1711	1343	100%	100%

¹ Прыметнікі-кампазіты, якія зафіксаваны ў мастацкіх тэкстах некалькі разоў, адлюстроўваюцца ў табліцы як адна адзінка.

² Даволі складана дакладна вызначыць адносіны паміж кампанентамі ў англійскіх кампазітах, калі кампанент, што змяшчае ў сабе параўнанне, з'яўляецца ў англійскай мове

і назоўнікам, і прыметнікам. Так, слова 'sea' можна разглядаць як назоўнік 'мора' і як прыметнік 'марскі' у саставе кампазіта *sea-blue (eyes)* 'блакітныя, як мора, вочы'. У такіх выпадках магчымы апісаны намі ў беларускай мове пераход адноснага прыметніка ў якасны і «лакалізацыя» параўнання выключна ў першым кампаненце.

Шырокія спалучальныя магчымасці англійскіх лексем абумоўліваюць распаўсюджанасць шматкампанентных прыметнікаў-кампазітаў. Так, сярод англійскіх прыметнікаў-кампазітаў 34 адзінкі (або 2,5 % ад агульнай колькасці) – шматкампанентныя (колькасць кампанентаў вар’іруе ад 3 да 5): *He was naked to the waist, wore scalp-fringed trousers, was **dusky-red-skinned**...* (D. Lawrence); *A narrow spiral staircase wormed into it at the far corner, and a subdued light radiated from a single **green-paper-shaded** bulb hanging in the centre* (J. Galsworthy); *To be sure, a pat from such a **shabbily-black-kid-gloved** hand would not have been so flattering – she need not imagine it!* (D. Lawrence). Беларускія шматкампанентныя ад’ектыўныя кампазіты прадстаўлены ўсяго толькі 5 адзінкамі (або 0,3 % ад агульнай колькасці), з якіх усе трохкампанентныя: *Мэрам знарочыстая разасланая тканіна – зялёна-светла-зялёная з жоўтымі палоскамі разгартвалася аб апал сценкі збажына* (Ц. Гартны); *Ён праляцеў блізка-блізка каля чырвона-бела-чорнага нацыянальнага кайзераўскага сцяга, што вісеў на высачэннай мацце на даху* (М. Гарэцкі).

Такім чынам, у беларускай мове мадэлі ўтварэння складаных прыметнікаў больш абмежаваныя, чым у англійскай (сярод 10 вылучаных структурных разнавіднасцей 2 зафіксаваны толькі ў англійскай мове). Большасць зафіксаваных прыметнікаў-кампазітаў (84,7 %) у беларускіх мастацкіх тэкстах адпавядае разнавіднасці паводле структуры «аснова прыметніка + прыметнік (дзеепрыметнік)», а для англійскіх складаных ад’ектыўных комплексаў дамінуючымі выступаюць чатыры разнавіднасці паводле структуры: «аснова прыметніка + аснова назоўніка» (29,5 %), «аснова прыметніка + прыметнік (дзеепрыметнік)» (18,1 %), «прыслоўе + дзеепрыметнік» (15,9 %), «аснова назоўніка + аддзеяслоўная аснова» (13,3 %). Гэта тлумачыцца тым, што для англійскіх прыметнікаў-кампазітаў характэрны надзвычай высокі камбінаторны патэнцыял, у пэўныя адносіны ў межах аднаго складанага слова могуць уступаць фактычна ўсе часціны мовы. Англійскія некадыфікаваныя прыметніка-кампазіты не нясуць на сабе пячаткі незвычайнасці ні ў граматычным, ні ў семантычным

планах – яны, хутчэй, натуральнае параджэнне моўнай сістэмы, аналітычнага ладу англійскай мовы, а ў беларускай мове такія адзінкі застаюцца вынікам экспрэсіўнай дэрывацыі, знаходзяцца па-за моўнай сістэмай, іх шырокае ўтварэнне з намінатывунай мэтай не прадугледжана пераважна сінтэтычнымі ладамі беларускай мовы.

ЛІТАРАТУРА

1. Барышева, Г.Г. Образование прилагательных от причастий в английском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Г.Г. Барышева; Ленингр. гос. пед. ин-т им. А.И. Герцена. – Ленинград, 1954. – 14 с.
2. Алтаева, А.Ш. Словообразовательный потенциал сложных слов в современном русском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / А.Ш. Алтаева; Казахский ордена Трудового Красного Знамени государственный университет имени С.М. Кирова. – Ташкент, 1987. – 24 с.
3. Алтаева, А.Ш. Сложные слова в современном русском языке: морфемная система и словообразовательная структура: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 / А.Ш. Алтаева; Казахский национальный университет имени Аль-Фараби. – Алматы, 2004. – 53 с.
4. Гурчиани, М.Т. Композиты в русском языке новейшего периода: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / М.Т. Гурчиани; Казанский государственный технический университет имени А.Н. Туполева. – Казань, 2009. – 22 с.
5. Царев, П.В. Сложные слова в английском языке / П.В. Царев. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – 126 с.
6. Немченко, В.Н. Современный русский язык: Словообразование / В.Н. Немченко. – М.: Высш. шк., 1984. – 255 с.
7. Прыгодзіч, М.Р. Словакладанне ў беларускай мове / М.Р. Прыгодзіч. – Мінск: БДУ, 2000. – 227 с.

SUMMARY

The article touches upon some actual problems of word-derivation (in the sphere of comparative linguistics). The structure of Belarusian and English non-codified compound and complex adjectives is described. The factual material which is made up by Belarusian and English adjective units is taken from the authentic Belarusian and English artistic texts of the 20-30ies of the 20th century. Using the factual material, the author distinguishes 10 structural variations and characterizes them from the point of view of their components (or the stems of the components) belonging to a certain part of speech and peculiarities of derivation.

Паступіў у рэдакцыю 16.01.2014 г.